

„Ne tik soc. realizmas“. Niuansuotai apie poetą ir poeziją sovietinėje sistemoje

“Not Just Socialist Realism”: A Nuanced View on the Poet and Poetry in the Soviet System

AKVILĖ RĖKLAITYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

reklaityte@lti.lt

<https://orcid.org/0000-0002-8314-1073>

Donata Mitaitė 2025, *Žmogaus balsu: Apie Alfonsą Maldonį ir jo poeziją*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, ISBN 978-609-425-402-4, 371 p.

„Ne tik soc. realizmas“ – tokį autografą Donata Mitaitė užrašė man knygos priešlapyje, ironiškai referuodama į vyraujančią tendenciją ir ypač jaunesniosios kolegų kartos polinkį komplikuoatą sovietmečio istoriją aiškinti dvinarėmis kategorijomis: juoda – balta, blogi – geri, kolaborantai – rezistentai. Tokius kategoriškus vertinimo kriterijus lengva pritaikyti ir monografijos objektui – Alfonsui Maldoniui, kuris sovietinėje sistemoje debiutavo, tapo pripažintas kaip kūrėjas, padarė profesinę karjerą, iki režimo pabaigos išlikdamas nomenklatūros viršūnėse (buvo „Vagos“ leidyklos vyriausiasis redaktorius, LSSR rašytojų sąjungos valdybos pirmininko pavaduotojas, vėliau daug metų pirmininkas). Būtent dėl Maldonio formalaus sistemiškumo įdomu jo kūrybą tirti „pavergtu proto“ (Czesław Miłosz), arba kolonizuoto sąmoningumo, aspektu, gal net įdomiau nei

Received: 01/06/2026 **Accepted:** 11/06/2026

Copyright © 2026 Akvilė Rėklaitytė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

sovietmečiu tikros žvaigždės Justino Marcinkevičiaus atvejį¹. Maldonio poezija, nepaisant autoriaus aukšto statuso sovietinėje kultūros sistemoje, buvo ir tebėra literatūros lauko (suprantamo pagal Pierre'ą Bourdieu) nuošalėje – vadinasi, ji ne visai pataikė į laikmečio toną (anot Mitaitės cituojamo Marcelijaus Martinaičio, Maldonio „poezija turi tylaus grožio, todėl tarp garsių žodžių sunkiau pastebima. Jos gerbėjai taip pat panašaus temperamento – ramūs, gal kiek ramboki“ (Mitaitė 2025: 13²)). Taigi sovietinio valdininko rašoma santūri, tarsi nekrentanti į akis, „gal kiek ramboka“ poezija – bent dalį jos galima nusakyti oksimoronu *socrealistinis egzistencializmas* – intriguoja ir kaip šaltinis kolonizuotos sąmonės tyrimams, ir kaip autentiškas lyrikos pavidalas lietuvių poezijos istorijoje. Abu šie motyvai justi monografijoje, nors pirminis mokslininkės interesus buvo tiesiog gera poezija: anot jos, jeigu Marcinkevičiaus kūrybą galima apibūdinti kaip stadioninę, deklaratyvaus patriotizmo, o Algimanto Baltakio – lyg kalbėjimąsi su gatvėje „sutiktais žmonėmis jų balsu ir juos jaudinančiomis temomis“ (304), Maldonio poezija įdomi savo nevienaplane estetika: „suvaldytu skausmu“, ironija, autoironija, neoptimistine poetika (15).

Užsiminus apie kitus poetus, pasakytina, kad monografijos autorė Maldonio kartą sąmoningai traktuoja tradicionalistiškai, kaip sovietmečiu įsitvirtinusią ideologemą, Marcinkevičiaus eilėraštyje įvardytą žodžiais „30-ųjų metų gimimo“ ir labiausiai siejamą su minėtais bičiuliais poetais³ (60). Nors būta akademinių bandymų plėsti šios kartos ribas (Raškevičiūtė 2018) ir monografijoje yra reflektuojamas tradicinės sampratos sąlygiškumas (59–62), tyrime daugiausia dėmesio skiriama būtent minėtai bendraamžių bičiulių trijulei, siekiant parodyti ne jų trijų – sovietmečiu karjeras padariusiųjų – panašumus, o skirtingumą. Maldonio socialinei aplinkai priklausė ir kino režisierius Vytautas Žalakevičius, vos vyresni kompozitorius Saulius Sondenckis, literatūrologai Vitas Areška ir Donatas Sauka, Vytautas Kubilius, taip pat bendramokslis sovietų saugumo nužudytas kalbininkas profesorius Jonas Kazlauskas. Jų istorijos ir liudijimai monografijoje persipina, todėl knygą galima skaityti ne tik kaip tyrimą „apie Alfonso Maldonį ir jo poeziją“, kaip nurodo paantraštė, bet ir kaip sodrų pasakojimą apie sovietmečio epochą Lietuvoje.

1 Beje, šiuo požiūriu nemažai jau aptartą: Subačius 2010; Kmita 2012; Putinaitė 2019.

2 Toliau cituojant iš monografijos, skliaustuose pateikiamas tik puslapio numeris.

3 Autorė yra prisidėjusi prie šios ideologemos konceptualizavimo (žr. Mitaitė 2016).

Mokslininkei rūpi istoriška ir Maldonio pasaulėvokai artima perspektyva, leidžianti geriau suprasti anuometines žmogiškas būsenas ir poezijos prasmes. Atskiro teorinės-metodologinės pozicijos pristatančio skyriaus knygoje nėra, tačiau apie antropologizuojančią tyrėjos nuostatą galima spręsti iš interesų ir prireikus pasitelkiamų teoretikų (Svetlanos Boym, Alexei'aus Yurchako, Bernardo Lahire'o, Güntherio Hanso, Louis Hay, Stanislavo Lvovskio, kt.). Tyrimo šaltinių korpusą sudaro eilėraščių publikacijos periodikoje ir rinkiniuose, archyvinė medžiaga (eilėraščių juodraščiai, nepublikuotas maždaug 100 lapų autobiografijos rankraštis – vadinamoji „Didžioji autobiografija“ (trumpasis variantas skelbtas sovietmečiu leistose knygose apie tarybinius rašytojus), laiškai, su Maldonio kūryba susijusi „Vagos“ leidyklos medžiaga) bei platūs Baltijos šalių, Rusijos, Rytų Europos literatūrų kontekstai, kuriuos autorė itin gerai išmano. Knygoje Maldonio kūrybinis gyvenimas stebimas bendresnėje istorijos sferoje ir asmeninės istorijos plotmėje, kurios didieji lūžiai buvo brolio praradimas karo pervartose (apie jo žūtį šeima sužinojo tik po 21 metų nežinios), bendramokslių žūtys pokariu (gimtosios Dzūkijos vietas mininčiame ir pokario atmosferą perteikiančiame eilėraštyje klausiama: „Ar sustabdys, pašauks, / Ar iš karto šaus?“, 41), bičiulio Jono Kazlausko nužudymas (įspūdinga eilėraščio, dedikuoto Jonui Kazlauskui, genetinė rekonstrukcija ir analizė – jai skirtas visas poskyris (žr. „Eilėraštis „Pabudimas iš miego“ ir jo kontekstai“).

Mitaitė knygoje daug dėmesio skiria Lietuvos pokario emociinei aplinkai, kai ir artimi draugai nesijautė galį vieni kitų klausti apie neįprastas gyvenimo aplinkybes (pvz., kodėl Maldonis taip anksti, dar nė nebaigęs mokyklos, atskėlė į Vilnių, 47), o ir privačiuose vakarėliuose tarpusavy filosofuodami laisvės apibrėžimą be ironijos pakartodavo kaip iš sovietinio vadovėlio („Laisvė – tai suprata būtinybė“, 109–110). Tyrėja, remdamasi Maldonio archyvo ir amžininkų medžiaga, gilinasi į sąmoningumo būseną, kurią galima nusakyti populiariu liaudišku pamokymu „Vaikeli, nesikišk“ (Maldonio irgi girdėtu iš savo mamos). Poeto autobiografijoje ši nuostata aiškinama kaip „[t]am tikras konservatyvumas, atsargumas, polinkis palinkti, o ne atstatyti krūtinę“ (34). Tyrėjos įsitikinimu, tokia laikysena, formuota ir ankstesnių tautos istorinių patyrimų, taip pat yra tautos sąmoningumo istorijos dalis⁴, o Maldonis ją savo poezijoje reflektavo kaip retas kitas lietuvių autorius: bailumas, dviveidiškumas, dvigubas gyvenimas, vergo laikysena (150, 173, 180), taip pat pokaris, laikas, poeto žodžiais, nusi-

4 Tokią inteligentijos laikyseną tyrinėja ir istorikai. Žr. Klumbys 2021.

dažes „raudona kraujo spalva“ (42), – vienos svarbiausių šio autoriaus kūrybos temų. Iš tiesų, kad bent kiek suprastume pokario situaciją ir tuometinių sąmoningumo variantų spektrą, šalia dabar atsinaujinančių partizanų rašytinio palikimo tyrimų svarbu reflektuoti ir kitą santykį su buvusia tikrove, kurį Mitaitė, remdamasi Maldonio eilėraščiu, nusako kaip „pasirinkim[ą], kai pasirinkimo nėra, nes viskas „būtina““ (128–129): būtina ir partizanų kova, būtinas ir mėginimas toliau gyventi, nors toks gyvenimas užprogramuotas būti slogus. Autorė pastebi, kad Maldonio poezijoje visai nėra sovietinėje literatūroje dominavusios militarizmo dvasios, karinių pergalių, jėgos ir smurto romantizavimo, tačiau „iš rinkinio į rinkinį keliauja partizano, žuvusio kario tema“ (122), kalbama ne apie kovą ir heroizmą, bet vien apie aukas, žuvusiuosius, natūralistiškai vaizduojama karo tragika (157), solidarumas su žuvusiaisiais (91); Maldonis bene ryškiausiai į lietuvių poeziją įrašė ir Holokaustą (152–157). Anot Mitaitės, „savųjų padaryti nusikaltimai Maldoniui atrodė neišspręsta, aktuali problema“ (156), jis nepuolėjo romantinių iliuzijų apie lietuvių nacionalinį charakterį, bet siekė jį demitologizuoti. Šiuo požiūriu tyrėja Maldonio poziciją gretina su jai gerai žinoma Tomo Venclovos⁵ intelektualine laikysena (157), nuosekliai palaikančia tautos psichokultūrinį brandumą ir individualią atsakomybę.

Mitaitės tyrimas išryškina ne vieną sovietmečio literatūros istorijoje kompleksiskai dar neapmąstytą motyvą. Be minėtų temų (veidmainiškumo, karo ir pokario siaubo), tyrėja taip pat pastebi po visą Maldonio kūrybos archyvą išsibarsčiusius tekstus apie nelaimingus vaikų namų arba girtuokliaujančių tėvų vaikus (šiuo aspektu autorė Maldonį gretina su Nijole Miliauskaite, 140), aki-vaizdžiai ryški alkoholizmo tema (140), taip pat – slegiančios, troškos, gniuždančios erdvės pojūtis⁶ (175, 233–234), siekis patvirtinti savo orumą nepriklausomybės kontekste (283).

Vienas įdomiausių knygos aspektų – monografijoje pateikiamos eilėraščių analizės ir redagavimo istorijos rekonstrukcija. Remdamasi genetinės kritikos metodologinėmis nuostatomis, autorė lygina publikuotų eilėraščių variantus su archyvo rankraščiais, rekonstruoja teksto rašymo ir taisymo procesą, pasiūlo svarbios medžiagos apie sovietinės cenzūros sistemos išorinį ir internalizuotą veikimą. Knygoje, pasitelkiant ir buvusių redaktorių liudijimus, aptariami tokie sovietinės

5 Autorė yra Tomo Venclovos kūrybos ekspertė, žr. Mitaitė 2002.

6 Šiuo aspektu Mitaitė analizavusi ir Juditos Vaičiūnaitės, Antano A. Jonyno poeziją (Mitaitė 2021).

cenzūros momentai, kaip vadinamoji „kova su juoda spalva“ meno kūrinuose, kova su ideologiškai nepriimtinais žodžiais (kaip, pvz., „pragerti kareivių balsai“ tampa „prarėktais“), dramatiškos nuotaikos eilėraščių pirminių variantų taisymas, kad būtų skaidresni ir ideologiškai nuosaikūs (134–158). Tyrėja supranta spekuliacijų riziką iš laiko distancijos vertinant redagavimo motyvus (pati nesyk kelia klausimą, kas dabar tiksliai pasakytų, dėl kokių priežasčių poetas eilėraštyje vieną žodį pakeitė kitu, ideologiškai tinkamesniu?), tačiau bendros redagavimo tendencijos leidžia šį tą apibendrinti: Mitaitė pastebi, kad archyve saugomi Maldonio eilėraščių pirminiai variantai yra pesimistiškesni, beviltiškesni, juose įartinai, su pavojaus nuojauta žiūrima į tai, kas „tradicinėje sovietinėje poezijoje džiugino, kėlė entuziazmą, atrodė gražu“ (215). Anot tyrėjos, Maldonio egzistencialistinių tonacijų eilėraščiai leidžia jį matyti vienoje poetinėje paradigmoje su Mykolaičiu-Putinu (223–224).

Tyrėjos siūlomos eilėraščių interpretacijos atrodo įtikinamos, nors galima dar toliau svarstyti apie „ideologines imitacijas“ (pasinaudojant Martinaičio sąvoka), kokiomis autorė laiko ankstyvesniąją Maldonio poeziją (129). Mitaitė argumentuoja tuo, kad net „partinės grafomanijos“ (Martinaičio įvardijimas) persmelktuose ankstyvuosiuose Maldonio eilėraščiuose nėra tokių diskursinių lojalumo režimui gestų, kokius atliko Marcinkevičius (šis liudija net pavydėjęs Maldoniui sąžiningesnio debiuto, 118); be to, tyrėjos pastebėjimu, nuo 1965 m. rinkinio Maldonio poezijoje ideologinių klišių akivaizdžiai mažėjo, o daugėjo abejonių, skepsio, nevienareikšmiškumo, ironijos oficiozinio gyvenimo atžvilgiu. Maldonio kaip valdininko tobulai įvaldyta sovietinė naujakalbė (105) ir abejonė, neviltis, ironija to paties laiko eilėraščiuose iš tiesų leidžia galvoti apie „ideologinę imitaciją“ kaip priemonę prisitaikyti – t. y. apsisaugoti ir kartu manipuluoti „minties laisve“ ties režimo tolerancijos ribomis. Tiesa, autorė beveik nesvarsto Maldonio kūrybos santykio su Atšilimo periodo ideologinėmis transformacijomis – nauja socrealistinė norma mene vaizduoti netobulą, klystantį, abejojantį, šiek tiek filosofuojantį žmogų⁷ (tik vienoje vietoje retoriškai užsimenama apie literatūroje išpopuliarėjusią „gerumo“ temą (128). Tačiau knygoje parodoma, koks galėjo būti tų atsinaujinusių socrealizmo normų konkrečios patirties turinys – t. y. kokios socialinio gyvenimo situacijos, kokie klausimai galėjo lemti lyrinio subjekto egzistencialistines būsenas. Tikėtina, kad Mitaitės į mokslinę diskusiją įtraukta Martinaičio sąvoka „ideologinė imitacija“ dar sulauks dėmesio permąstant kitų

7 Žr. Baliutytė 2019: 43; Sprindytė 2019: 63.

okupacijos laiko autorių kūrybą. Maldonio atveju įdomu pamatyti poetinės kalbos dvigubinimą ir vidinius sąmoningumo sluoksnius, kurie skamba – kaip nurodo ir knygos pavadinimas – labiau ne sistemos, o gyvo žmogaus balsu.

Kaip gyvą žmogų, ne vien funkcionierių, Mitaitė monografijoje pristato ir patį Maldonį. Literatūrologė neteisina Maldonio konformizmo (knygoje gana aiškiai laikomasi nuostatos, kad „Maldonis ir jo draugai nebuvo didvyriai ir niekada tokiais neapsimetė“, 217), tačiau ir nesistengia teisti ar pasmerkti, atsižvelgdama į mums asmeniškai nepažinias tautą traumavusias istorines aplinkybes. Suprasdama vyraujančią šiandienos visuomenės požiūrį į sovietmečiu labiau už kitus prisitaikiusius menininkus, ypač rašytojus (autorės manymu, poetai už ideologines dviprasmybes teisiame labiau nei kitų sričių menininkai, 131), Mitaitė atkreipia dėmesį, kad Maldonis vienintelis iš savo kartos poetų trejeto išvengė „sovietinių vadų pagarbinimo“ poezijoje (119) ir turėjo pluoštą ideologiškai netinkamų ir nepublikuotų eilėraščių: juose – parašytuose 1968 m. – ne-drąsios viltys, ironija dėl nuolankumo, grėsmės pojūtis; 1981 m. „į stalčių“ parašytos satyriškos eilės apie Kremlių (žr. 85–86, 182, 254). Autorė, mėgindama balansuoti ties objektyvumo vidurkiu, vis dėlto su jai būdingu stiliaus temperamentingumu replikuoja kitokios nuomonės kolegoms (Rimantui Kmitai, Arūnui Streikui), pvz., dėl Maldonio lojalumo režimui gestų einant aukštas pareigas (65) arba dėl šiandieninių istorikų vartojamos „naujakalbės“, kuri, autorės manymu, yra gretintina su sovietine, tik su priešingu ženklu (106).

Monografijos struktūra gana laisva, nesilaikanti klasicistinių proporcijų, tačiau išryškinanti atskirus poeto gyvenimo ir kūrybos chronologijos⁸ kontrapunktus: nuo vaikystės patirčių, atvykimo į Vilnių, kartos formavimosi, kūrybinio debiuto, santykio su socialistiniu realizmu... iki romansiniu vaizdiniu įvardytos meilės istorijos („Sena muzika“) ar retrospektyvios savirefleksijos Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Monografija supažindina su Maldonio asmeninio archyvo nuotraukomis, kaip priedas pridedamas Mitaitės iš diktofono iššifruotas 2001 m. pokalbis su poetu, leidžiantis pajusti autentišką žmogaus mąstymo būdą, požiūrį į po nepriklausomybės pasikeitusią lietuvių poeziją. Monografijos pasakojimas vietomis siūlo kone detektyvinę intrigą (ypač skyriuose apie eilėraščių redagavi-

8 Užsiminus apie kūrybos chronologiją, galima išsakyti mažą techninį priekaištą: gaila, kad knygoje nėra kur greitai pasitikslinti, kelintais metais išleisti minimi Maldonio eilėraščių rinkiniai (pavadinimų santrumpas pristatančiame skirsnyje knygų išleidimo metai nenurodomi, o tai būtų patogu skaitytojui).

mą), kitur tyrėja pateikia kontekstinių asociacijų, kurios leidžia Maldonio kūrybą pamatyti kaip bendresnio Rytų Europos kultūros proceso dalį. Gyvas kalbos stilius knygai suteikia papildomo patrauklumo, o tai turėtų įvertinti platesnis skaitytojų ratas, ne tik kolegos mokslininkai.

Monografija apie Maldonį – dar vienos svarbios XX a. lietuvių poezijos figūros literatūrologinis tyrimas (šalia po nepriklausomybės atgavimo parašytų monografių apie Eduardą Mieželaitį, Paulių Širvį, Justiną Marcinkevičių, Tomą Venclovą, Marcelijų Martinaitį, Juditą Vaičiūnaitę, Joną Strielkūną, Sigitą Gedą, Onę Baliukonę) – plečia sovietmečio literatūros ir visuomenės pažinimą, o paties Maldonio kaip poeto sąmoningumo profilį ir jo kūrybinę tapatybę leidžia nusakyti įvairiai: *tylus skeptikas*, *abejotojas*, *klausiantysis* – pridodant pačios autorės patikslinimą epigrafinio eilėraščio žodžiais: *žmogaus balsu*. Vėlyvojo sovietmečio „žmogiškumo“ motyvas, retrospektyviai dažnu atveju interpretuotinas kaip ideologinė-konjunktūrinė klišė, vis dėlto yra variantiškas reiškiny: Mitaitės atlikta Maldonio poezijos analizė leidžia išgirsti tuos *žmogaus balso* tonus, kurie netilpo į sistemos nustatytas ribas arba subtiliais pustoniais disonavo su ideologine harmonija. Perskaičius knygą Maldonio kaip oficialaus valdininko pilku kostiumu vaizdinys ištis pasikeičia – bent taip, kaip užfiksuota knygos viršelyje eksponuojamoje 1979 m. Algimanto Kunčiaus nuotraukoje – nespaltvote, tačiau žmogiškai gyvybingoje.

LITERATŪRA

- Klumbys Valdemaras 2021. *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Kmita Rimantas 2012. „Justino Marcinkevičiaus herojus“, *Colloquia*, Nr. 28, 75–98.
- Mitaitė Donata 2002. *Tomas Venclova: biografijos ir kūrybos ženklai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Mitaitė Donata 2021. Examining the Concept of Space in Soviet Lithuanian Poetry, *Letonica*, vol. 51, 60–71, prieiga internete: DOI: 10.35539/LTNC.2023.0051.05 [žiūrėta 2026 05 27].
- Mitaitė Donata 2016. 30-jų metų poetų kartos konformizmas ir iliuzijos, *Colloquia*, Nr. 37, 94–114.
- Putnaitė Nerija 2019. *Skambantis molis. Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*: monografija, Vilnius: Naujasis Židinyš-Aidai.
- Raškevičiūtė Žana Jurgita 2018. „30-ųjų karta be moterų, arba Apie moters tapatybės vaizdinį Nikitos Chruščiovo laikotarpio spaudoje ir poezijoje“, *Literatūra*, t. 60 (1), 54–83 prieiga internete: <https://doi.org/10.15388/Litera.2018.1.3>
- Subačius Paulius V. 2010. „Liminalios tapatybės Justino Marcinkevičiaus sovietmečio lyrikoje: postkolonijinės kritikos etiudas“, in: Jurgutienė Aušra (sud.) 2010. *XX amžiaus literatūros teorijos: konceptualioji kritika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 370–388.